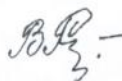

На правах рукопису

РЕКАЛО ВАЛЕНТИНА ВОЛОДИМИРІВНА

ЗВ'ЯЗНІСТЬ І ЧЛЕНУВАННЯ ТЕКСТУ
(на матеріалі англійської мови)

Спеціальність 10.02.04 - германські мови

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації

на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському державному університеті.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
ДОРОДНИХ Анатолій Гнатович

Офіційні опоненти:

1. доктор філологічних наук, професор Мізецька Віра
Ярославівна
2. кандидат філологічних наук, доцент Дмитренко Вікторія
Опанасівна

Провідна організація – Київський університет ім.Тараса
Шевченка

Захист відбудеться " 21 " листопада 1996 року
о. 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
/ шифр К 02.02.20/ в Харківському державному університеті
за адресою: 310077 Харків, м. Свободи, 4, ауд. 7-75.

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній нау-
ковій бібліотеці Харківського державного університету.

Автореферат розіслано " 18 " жовтня 1996 року.

Учений секретар
спеціалізованої ради

Солощук Л.В.

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00751575 (U)

71В - 53 - 115

Впродовж нинішнього століття, особливо його другої половини, лінгвістика орієнтується на вивчення мови в процесі дії, тобто в процесі комунікації. В зв'язку з цим з'являються нові роботи, присвячені аналізу та класифікації формально-семантичних ознак тексту; дослідженню структурно-семантичних ланок тексту - певних семантично неподільних текстових утворень та визначенню категорій тексту, завдяки яким з'являється можливість членування тексту і сприймання його як єдиного цілого. Проте проблема зв'язності і членування тексту поки що остаточно не розв'язана.

Актуальність теми дисертації полягає в тому, що вона відображає один з аспектів загальної лінгвістичної проблеми - системного аналізу текстових відношень. Зокрема, актуальним є аналіз категорій тексту, оскільки дослідники визначають їх різну кількість - від 3 до 12. Така кількісна розбіжність пояснюється кількома причинами. Головною з них є порушення основного принципу визначення категорій, згідно з яким категорія обов'язково має бути представлена опозицією. Лише декілька категорій, які визначаються дослідниками, представлені опозиціями: проспекція/ретроспекція (І.Р.Гальперін); особовість/безособовість, інтегративність/дискретність (О.П.Воровйова). Але і в цих випадках назви надаються термам, а не власне категоріям. Деякі з цих категорій є скоріше ознаками, а не категоріями тексту, зокрема, завершеність, інформативність, прагматична спрямованість.

Актуальною є також проблема членування тексту, тобто поділ його на фрагменти, які характеризуються відносною структурно-семантичною завершеністю. Література, присвячена надфразним єдностям (НФЄ), складним синтаксичним цілим, прозаїчним строфам, досить численна. Вельми заслуговують на увагу роботи таких мовознавців як І.Р.Гальперін, В.Дреслер, Т. ван Дейк, Н.Д.Зарубіна, О.І.Москальська, О.А.Реферовська, Г.Я.Солганик та інші. Проте, на нашу думку, не встановлено критеріїв визначення НФЄ, які б надавали змогу чіткого і однозначного розмежування їх в тексті, так що при спробах поділити текст на НФЄ деякі окремі речення залишаються поза межами НФЄ. Крім того, існує невизначеність стосовно структурних конститuentів та їх послідовності в межах НФЄ. Таким чином, актуальність дисертаційного дослідження полягає насамперед в тому, що запропоновано поділ

тексту на певні смислові фрагменти, які ми назвали композиційно-смисловими блоками (КСБ).

Об'єктом дослідження стали по три тексти різних функціональних стилів сучасної англійської мови. Було вибрано твори малої форми: короткі художні оповідання, невеликі тексти газетної публіцистики, наукові тексти невеликого розміру (стаття з теоретичної фізики, технічний текст, лінгвістичний текст), а також усні оповідання носіїв англійської мови – загалом 12 текстів.

Предметом дослідження є структурно-семантичні відношення в тексті, тобто способи реалізації авторської інтенції, розвиток теми, локальні та глобальні зв'язки між частинами тексту, а також їх специфіка залежно від жанру і стилю.

Метою дисертаційного дослідження є висвітлення проблеми участі мовних засобів у побудові зв'язного тексту, виділення формальних та семантичних ознак, які надають змогу членувати текст під час моделювання його інтерпретації. Крім того, в дисертації робиться спроба визначити спільні риси та специфіку письмових та усних англійських текстів. Мета дослідження передбачає розв'язання таких завдань:

1) встановити критерії членування тексту на структурно-смислові відрізки;

2) порівняти вживання координат осовового, часового і просторового дейксиса в текстах різної жанрово-стилістичної приналежності: художніх, публіцистичних, наукових та в усних оповіданнях;

3) проекстраполювати вчення про актуальне членування (АЧ) на цілісний текст;

4) визначити поняття теми тексту (Тт);

5) встановити ознаки подібності та відмінності текстів різної жанрово-стилістичної приналежності та інші завдання більш вузької специфіки.

Методи дослідження. Як основний використовувався метод контекстуально-семантичного аналізу, а також методи визначення тема-рематичних (Т-Р) прогресій. Крім того, автор послуговувався методом зіставлення. Членування текстів на КСБ здійснювалось на підставі методики, запропонованої Т. ван Дейком для аналізу

дискурсу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній запропоновано комплексний підхід до вивчення тексту. Вперше у вітчизняному мовознавстві зроблено спробу послідовного використання учення про АЧ на цілісний текст. У дисертації виявлено також принципову відмінність наукових текстів від текстів іншої жанрово-стилістичної приналежності. Новизна дослідження полягає також у розробці універсального методу членування тексту.

Особистий внесок дисертанта полягає у визначенні категорій цілісності тексту, новому тлумаченні Т-Р структури тексту, у впровадженні макропропозицій та стратегічних речень для розподілу тексту на композиційно-семантичні блоки, а також у визначенні особливостей наукового тексту.

На захист виносяться такі положення:

1. Єдиною текстовою категорією, що відповідає загальноприйнятим вимогам, вважаємо цілісність, яка представлена опозицією "зв'язність/членування". Більшість різноманітних категорій, які визначаються мовознавцями, є не категоріями, а ознаками тексту.

2. Тема-рематичні прогресії є засобом забезпечення локальних зв'язків між мікроструктурами-реченнями. Перенесення Т-Р відношень на більш високий рівень потребує переосмислення понять "тема" і "рема". Т і Р тексту або його відрізка не є наслідком механічного складання тем і рем послідовності речень. Крім теми речення (Тр), яка є членом опозиції Т-Р і яка здійснює переважно функцію локальної сполуки, можна виділити тему тексту (Тт), яка не входить в зазначену опозицію, а виконує функцію глобального зв'язку. Тт в такому розумінні знаходиться на вершині тематичної ієрархії тексту, а Тр займає нижчий ступінь. Тт можна вивести на підставі макропропозиції, тобто пропозиції, яка є похідною від декількох пропозицій, виражених реченнями тексту.

3. Макропропозиції відбивають семантичну структуру тексту, а для членування тексту використовуються формальні показники-маркери: 1) зміна хронотопу (місця і часу дії); 2) зміна можливого світу; 3) введення нових учасників; 4) зміна перспективи розповіді.

4. Використання Т-Р зв'язків, координат особового, часового і просторового дейксису разом з вищезазначеними маркерами

уможлиблює членування тексту на фрагменти, які було названо КСБ.

5. Членування тексту здійснюється на різних рівнях, тобто КСБ можуть будуватися ієрархічно, проте таке членування не передбачає тотожності розмірів КСБ, які виділяються на одному й тому ж рівні. Причому, якщо деякий КСБ є складовою частиною іншого КСБ більш високого рівня, він не може тлумачитися нижче цього високого рівня.

6. Найбільша подібність в локальній та глобальній структурі спостерігається між художніми текстами і усними оповіданнями. Найчіткіша різниця виявляється між науковими і ненауковими текстами, тобто художніми та публіцистичними текстами, а також усними оповіданнями. Це обумовлюється саме специфікою наукових текстів: людина, яка сприймає науковий текст, не може спроектувати себе в тканину тексту, бо для людини взагалі є неможливим ототожнення себе зі світом чисел та механізмів, з явищами природи. Щодо всіх інших текстів нашої вибірки, таке проектування цілком закономірне.

Теоретичне значення роботи полягає передусім в тому, що комплексний підхід до вивчення зв'язності та членування тексту на матеріалі текстів різної жанрово-стилістичної приналежності становить певний внесок до теорії тексту і дискурсу. В роботі уточнюються положення теорії АЧ, розроблено критерії виділення КСБ. Сформульовано принципів відмінність наукових текстів від ненаукових на підставі можливості/неможливості проектування людини в тканину тексту. Такий підхід розширив наше уявлення про текст і надав змогу сягнути в глибинні процеси його створення.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її теоретичні положення й конкретні результати мають безпосередній вихід у практику викладання іноземних мов. Зокрема, методика та результати дослідження можуть використовуватися на заняттях з аналітичного читання, під час навчання аналізу та інтерпретації тексту, а також при написанні підручників і читанні спецкурсів з лінгвістики тексту, стилістики, риторики.

Дисертація виконана на кафедрі перекладу та англійської мови факультету іноземних мов Харківського державного університету згідно з планом НДР.

Апробація роботи. Наукові доповіді на тему дисертації виго-

дошувалися на наукових конференціях (Свердловськ 1990, Вологда 1991, Харків 1991-1995). По темі дисертації опубліковано 6 праць. Дисертацію рекомендовано до захисту кафедροю перекладу та англійської мови Харківського держуніверситету.

Наукова достовірність та об'єктивність роботи забезпечуються випадковістю вибірки, що складається з 12 цілих англомовних текстів різної жанрово-стилістичної приналежності обсягом 88 сторінок, а також комплексним використанням найновітніших методів аналізу тексту, випробованих у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатку. Робота має обсяг 165 сторінок машинописного тексту.

У вступі обґрунтовано актуальність і новизну дисертаційної роботи, подано стислу характеристику існуючих поглядів з окремих питань теорії тексту, визначено об'єкт та матеріал дослідження, сформульовано мету та основні завдання, теоретичне й науково-практичне значення, подано перелік теоретичних положень, які виносяться на захист.

Перший розділ "Деякі питання з лінгвістики тексту" складається з трьох підрозділів. У першому підрозділі розглядаються такі питання як "дискурс", "текст" і "усне мовлення". Ми приєднуємось до точки зору тих лінгвістів, котрі розмежовують ці поняття, наприклад, І.Р.Гальперін, С.І.Гіндін, Л.О.Черняховська.

Під дискурсом ми розуміємо зв'язне мовлення, яке існує як в усній, так і в письмовій формі. Текст є явищем тільки письмового мовлення, іншими словами, текст - це письмовий дискурс. Як зазначає І.Р.Гальперін, не слід вважати текст фіксованим усним мовленням, яке призначено для слухового сприйняття; усне мовлення є спонтанним і лінійним, що надає йому нестабільності. На відміну від усного мовлення текст є стабільним. Навіть поспіхом написаний лист або записка не мають тієї спонтанності, яка притаманна вільному усному мовленню. Отже, текст характеризується стабільністю і здатністю до відтворення.

Розглянуто проблему категорій тексту. Дослідники виділяють різну кількість категорій: Л.А.Акішина, Н.О. Слюсарєва - 3;

О.П.Воробйова - 7; І.Р.Гальперін, З.К.Танабаєва - 10; В.О.Кухаренко - 12. Лише деякі мовознавці намагаються представити текстові категорії як опозиції: О.П.Воробйова - особовість/безособовість, інтегративність/дискретність; І.Р.Гальперін - проспекція/ретроспекція. Деякі з категорій є скоріше ознаками аніж категоріями тексту, наприклад, завершеність, інформативність, прагматична спрямованість. Можна стверджувати, що категорії тексту поки ще не досить чітко визначено, ані розроблено строгих критеріїв для їх виділення. Єдиною текстовою категорією, яка відповідає строгому визначенню, вважаємо цілісність, яка маніфестується опозицією зв'язність/членування.

Аналіз існуючих моделей тексту надає можливість зробити висновки, що найперспективнішим напрямком є поєднання як системного, так і комунікативного підходів до тексту. Це означає, що модель тексту має бути побудована з врахуванням інтерактивного аспекту, тобто текстуальної риторики за Дж. Лічем.

У другому підрозділі обговорюється проблема АЧ речення. Як зазначав В.Матезіус, "відношення між актуальним і формальним членуванням речення є одним з найхарактерніших явищ у кожній мові". Формальне і актуальне членування речення - це боротьба двох тенденцій: граматичної норми і розподілу комунікативного навантаження між членами речення. Кожному висловленню відповідає певне комунікативне завдання, котре й обумовлює АЧ речення. В свою чергу комунікативне завдання детермінується контекстом. "Ступінь контекстуальної обумовленості висловлення може бути різним, але принципово така обумовленість у зв'язному тексті завжди існує" (В.Матезіус). З огляду на це варто приєднатися до точки зору ряду лінгвістів (Данеш, Золотова, Халідей), згідно з якою АЧ речення є одним з головних чинників зв'язності тексту.

З іншого боку, вчення про АЧ до недавнього часу рідко розглядалось стосовно до цілісного тексту. У кращому випадку аналізувались фрагменти тексту, які становлять структурно-семантичні єдності. Дослідники ігнорують ті ланки тексту, котрі не укладаються в смислову канву НФЕ або порушують Т-Р зв'язок, характерний для певного типу тематичної прогресії. Такий підхід ілюструє недіалектичне трактування тематичних прогресій, виділених Ф.Данешем, який вважав, що ТП як будь-які ідеальні

конструкти, можуть зустрічатися не в чистому вигляді, а модифікованому, або в різноманітних комбінаціях. Такий препаративний розгляд комунікативної структури окремих речень і зручних фрагментів тексту можна, певно, пояснити тим, що, намагаючись сягнути за межі аналізу окремих речень і застосувати вчення про АЧ до цілого тексту, виявляємо "вередливість" цієї теорії. Ця вередливість з'являється вже на шаблі складно-підрядного речення, оскільки жорстка схема бінарного розподілу на Т і Р не дає змоги визначити місце для всіх елементів комунікативної структури складного речення.

Навіть ще більшу складність становить спроба екстраполяції вчення про АЧ на цілий текст. Така екстраполяція передбачає моделювання тематичної структури тексту, його тематичної прогресії, котра, як вважає Ф. Данеш, має усталені форми і завдяки цьому може бути змодельована.

У третьому підрозділі з'ясовуються поняття дейксису і анафори. Поряд з Т і Р засобами, які забезпечують сполуку тексту, є також дейксис і анафора. А оскільки зв'язність є зворотною стороною членування тексту, то особовість також може бути суттєвою диференційною ознакою в аналізі як усного, так і письмового мовлення. Для художніх текстів характерним є чергування "я" - "він" ("вона", "вони"). Причому авторське "я", якщо воно виражено експліцитно, зберігається впродовж усього тексту. Коли ж автор є, крім того, і дійовою особою в творі, "я", що його позначає, може в прямій мові іншого персонажа перетворитися в "ти", "ви", або навіть "він". В свою чергу, "він", що вказує на певного персонажа в авторській мові, в прямій мові даного персонажа стає "я".

Особливістю наукових текстів є те, що досить часто, згідно з традицією, автор вживає "ми" замість "я". В англословному середовищі посилюється тенденція до витіснення з наукового ужитку цієї традиції, тоді як у вітчизняній науковій літературі вживання "ми" замість "я" є ще досить поширеним поряд з уживанням безособових конструкцій.

В текстах іншої жанрово-стилістичної орієнтації мають місце інші комбінації особових займенників. В публіцистичних текстах, наприклад, можна спостерігати те ж саме чергування займенників.

що і в художніх, але на відміну від останніх референтами особових займенників у цих текстах є реальні особи, а не вигадані персонажі.

У зв'язку з проблемою дейксиса і анафори розглянуто також категорію проспекції/ретроспекції. Запропоновано, що безпосередні авторські посилання до попередніх або наступних відрізків тексту становлять не текстову, а метатекстову категорію. Подібні посилання зустрічаються майже в усіх типах текстів, але є більш характерними для наукових та ділових текстів, в яких вони мають експліцитний характер. Щодо анафори (катафори), уживання означеного артикля, видових і часових форм дієслова та інших засобів, які вказують на передування та слідування, то, скоріш за все, саме вони і утворюють текстову категорію проспекції/ретроспекції.

У другому розділі, "Часово-просторові і особові характеристики тексту", що складається з чотирьох підрозділів, з'ясовується участь просторових, особових і часових координат у членуванні тексту. У першому підрозділі розглянуто темпоральну структуру текстів різної жанрово-стилістичної приналежності.

Особливістю художніх текстів, можливо, навіть універсальною, є зсування пункту відліку в сферу минулого і, як наслідок цього, перевага форм минулого часу. Знаменно, що частотність форм, які передають таксисні відношення, є невеликою; причому кількість форм, що відбивають передування, помітно перевершує кількість форм, які виражають слідування.

Щодо своїх особливостей, темпоральна структура текстів газетної публіцистики тяжіє до художніх текстів.

Різницю в темпоральній структурі науково-технічного тексту, у порівнянні з рештою наукових текстів нашої вибірки, можна пояснити неоднаковістю їх екстенціоналів. Переважна частина технічного тексту присвячена опису розробки, виготовлення та випробування плівкових термометрів. Наслідком цього є перевага форм минулого часу.

Лінгвістичний текст має дискусійний характер: в ньому йдеться про деякі аспекти поняття "значення". Як приклад, що ілюструє теоретичні аргументи, наводяться мовленнєві акти, які відбулися в певних ситуаціях у минулому. Отже, в статті використовуються

форми дієслів як теперішнього, так і минулого часу.

Фізичний текст є суто теоретичним: в ньому йдеться про математичні методи визначення величини кіральної симетрії. Як і очікувалось, домінуючими є форми дієслів теперішнього часу.

Аналіз трьох розповідей про події, які відбулися з самими розповідачами, свідчить, що темпоральна структура цих текстів принципово не відрізняється від темпоральної будови художніх оповідань. Різниця полягає лише в тому, що справжні події відбувалися в певній послідовності, і відхід від неї в усних оповіданнях, як правило, не є навмисним. Події, про які йдеться в художніх творах, конструюються в уяві письменника, і він вибирає таку їх послідовність, котра як найкраще сприяє розкриттю його авторського задуму.

Порівняння всіх текстів нашої вибірки дозволяє зробити висновки, що частотність часово-видових форм дієслів не можна вважати за головну ознаку жанрово-стильової приналежності тексту.

Щодо просторових характеристик даних текстів, котрим присвячено другий підрозділ, бажано підкреслити наступне. В художніх творах малюється світ вигаданий, і через це виникає необхідність більш детального відображення простору, де живуть і діють персонажі. Якщо, наприклад, простір світу вигаданого збігається з простором світу реального, докладність зображення може зменшуватися. Крім того, в художніх текстах опис простору має свою специфіку. Він (простір) може звужуватися або розширюватися згідно з бажанням автора заради найадекватнішого втілення його задуму. Таке вільне ставлення до простору нехарактерне, наприклад, для наукових текстів.

Жанрові особливості публіцистичних текстів не накладають суворих обмежень на вживання просторових орієнтирів. Тут вони, як і в усних оповіданнях, виконують, насамперед, топографічну функцію. Це є, напевне, головною відмітною рисою просторових показників публіцистичних текстів і усних оповідань.

У третьому підрозділі подано особові характеристики вищезазначених текстів. Головним засобом, що відзеркалює персональність в тексті, є займенник. Як і очікувалось, художні та наукові тексти істотно відрізняються від творів інших жанрів.

Особливістю перших є наявність кількох референтів у одного займенника. Так, займенник "І" часто співвідноситься з кількома референтами - з автором-розповідачем і з персонажами в художніх творах. На відміну від них в публіцистичних текстах автор і розповідач є та ж сама особа, що наближає ці тексти до усних оповідань.

Окреме місце займають наукові та науково-технічні тексти. Тут простежується вживання безособових конструкцій. Досить нечасте використання особових дейктиків свідчить про їх незначну роль у побудові цих текстів, отже при членуванні на КСБ треба, певно, зважати не лише на особові орієнтири, а й на предмет повідомлення.

Четвертий підрозділ містить комплексний аналіз показників часу, простору й особи як засобів текстового зв'язку. З одного боку, ці параметри є притаманними будь-яким текстам, а з другого, їх співвідношення варіюється від тексту до тексту в межах одного жанру і стилю, не кажучи вже про тексти, які належать до різних стилів і жанрів.

Заслужують на увагу художні тексти та усні оповідання. І ті і другі легко поділяються на КСБ за зазначеними параметрами. Таку схожість можна пояснити їх генетичною спільністю: оповідання як художній текст виникло з розповіді шляхом низки перетворювань. Суттєва відмінність усних оповідань від текстів полягає в тому, що в процесі їх членування дослідникові бракує авторського поділу на речення, розділи, тощо, тому що тут йдеться про усне оповідання (наприклад, зафіксоване на магнітну плівку), при сприйнятті якого можна покладатися лише на просодичні засоби. Конектори в такому випадку не можуть служити надійним критерієм, незважаючи на їх численність, бо вони можуть об'єднувати не тільки речення, а й їх елементи.

Щодо публіцистичних текстів нашої вибірки, поділу на КСБ за зазначеними параметрами піддається стаття-нарис, яка в своїй основі є наративним текстом, тобто тяжіє до художнього способу викладу. Два інших є текстами-міркуваннями без частоті зміни просторових орієнтирів. В них домінують дієслівні форми теперішнього і майбутнього часу.

Науково-технічний і наукові тексти поділу на КСБ за даними

параметрами взагалі не піддаються.

На основі проведеного аналізу можна зробити такий висновок: хоча нема сумніву щодо сполучної ролі часово-просторових і особових показників у тексті, їх недостатньо для членування тексту на блоки; вони повинні розглядатися разом з іншими показниками зв'язності.

Третій розділ "Тема-рематична будова текстів різних жанрів" є основним. Він складається з п'яти підрозділів. У першому підрозділі з'ясовуються деякі загальні проблеми АЧ. Для розв'язання питання про Т-Р будову тексту вважаємо за потрібне визначити Т-Р структуру всіх речень, котрі створюють даний текст, а також спланувати Т-Р прогресію всього тексту. Членування речень на Т і Р легко здійснюється в окремому, контекстно незалежному простому двоскладному реченні, в якому Т ототожнюється з підметом, а Р з присудком. Проте, тільки-но речення включається в контекст, на спільне комунікативне завдання накладається конкретне, ситуативне. В рамках лінгвістики тексту речення мають смисл тільки завдяки стосункам з іншими реченнями. Заглиблення речення в контекст викликає ефект, подібний до ефекту монтажу в кіно, де окремим кадрам надається різного смислу (аж до протилежного) залежно від суміжних кінокадрів. Темою і ремою постають такі члени речення, для котрих ці функції вже не є обумовленими їх синтаксичною приналежністю, тобто актуальне членування розвігається з синтаксичним.

Пр.: The ambulance could still get through, with luck. Luck we needed.

Коли в друге речення було контекстно незалежним, слово Luck виконувало в функцію реми, а в даному випадку воно є темою. Ще більші складнощі виникають під час визначення Т-Р структури складно-підрядних речень, бо механізм виділення Т і Р в цих реченнях поки що остаточно не формалізовано.

Що ж до побудови єдиної загальної ТП, яка б охопила цілком увесь текст, то ця проблема здається нерозв'язною. Причина полягає в тому, що Т речення, як відомо, може виражатися не тільки словом або номінативною групою, а й цілою пропозицією. А установити тотожність між такими різними елементами мови зда-

ється неможливим.

З Т-Р будовою тексту пов'язана ще одна досить цікава проблема. Йдеться про те, що будь-який текст характеризується зв'язністю на двох щавлях: локальному і глобальному. Локальна зв'язність обумовлюється відношеннями між пропозиціями суміжних речень, їх Т-Р будовою. Що ж зумовлює глобальну зв'язність тексту? Відомо, що oprіч теми речення можна вивести тему всього тексту. Здається, саме вона й забезпечує глобальну зв'язність. Відзначимо деякі особливості теми тексту у порівнянні з темою речення.

1. Т_т є членом опозиції "тема-рема" і виконує функцію локальної зв'язності; Т_т не входить в зазначену опозицію і асоціюється з глобальною зв'язністю тексту.

2. В ієрархії тематичної структури тексту Т_т займає нижчий ступінь, тоді як Т_т знаходиться на її вершині.

3. Т_т, як правило, виражається експліцитно, а Т_т може не виражатися вербально, а виводитися з контексту.

4. Т_т є більш однозначною та об'єктивною в порівнянні з Т_т. Процес виведення останньої є суб'єктивним за своїм характером. Ми реконструюємо на основі тексту лише те, що нам здається найважливішим й найрелевантнішим.

5. Т_т - це вихідний пункт висловлювання, отже наявність чи відсутність попередньої референції не є релевантною ознакою Т_т, бо тема нова і тема вже відома називає те ж саме - предмет думки, відносно якого щось стверджується або заперечується за допомогою реми. Саме в цьому полягає спільність нової і відомої теми. Проте для Т_т, котра зумовлює глобальну зв'язність тексту, попередня згадка є суттєво важливою; отже, навіть рематичні елементи, які містять вже відому інформацію, також сприяють формуванню Т_т.

Щоб зрозуміти, як формується Т_т, варто ввести поняття "макропропозиція". Макропропозиція - це є пропозиція, що виводиться з низки пропозицій, виражених реченнями дискурсу (тексту). Під час інтерпретації тексту ми не маємо доступу до всіх прочитаних речень одночасно. Проте великі послідовності семантичних структур можуть зводитися до кількох ієрархічно створених макропропозицій, іншими словами, тем дискурсу, які становлять

достатню базу для подальшого розуміння розповіді або повідомлення. "Макро-" уживається тут у семантичному розумінні, а не структурному, оскільки формування макропропозиції - це процес утворення поняття більш високого рівня внаслідок елімінації, узагальнення, редукції послідовностей складних семантичних структур, таких як зображення, описи, сцени, дії. Оскільки макроструктури і макропропозиції постулюються Т. ван Дейком не тільки для всього дискурсу, але й для окремих епізодів, виводимо, що Т-Р зв'язки існують на різних щаблях - від речення до тексту в цілому, але при цьому бажано підкреслити, що на рівнях понад реченням теми визначаються на підставі виведених макропропозицій, а не складання тем суміжних речень.

Макропропозиції характеризують семантичну будову тексту. Формальними ознаками макропропозиції є спеціальні маркери, які були запропоновані Т. ван Дейком. В дослідженні, що реферується, маркери зміни теми Т. ван Дейка було використано в дещо модифікованому вигляді: 1) зміна місця і часу дії (хронотопу); 2) зміна можливого світу, що забезпечується вживанням предикатів, які "створюють" світи (наприклад, вважати, бажати, гадати, згадувати, міркувати, мріяти, снитися, хотіти); 3) введення нових учасників; 4) зміна перспективи розповіді.

У другому підрозділі розглянуто художні оповідання. В художньому тексті серед решти вирізняються епізоди, в яких речення більш тісно пов'язані між собою. Такі епізоди було названо композиційно-семантичними блоками (КСБ).

Не вся інформація, яка втілена в ремі, має важливе значення для подальшого розвитку оповідання, а лише та, котра згодом тематизується, або існує у вигляді пресупозиції. Речення, які містять таку інформацію, запропоновано називати стратегічними. Стратегічні речення здатні породжувати смислове поле, в якому окремі слова, поняття та цілі пропозиції існують як релевантні теми. Інакше кажучи, стратегічні речення можна вважати за гіпертеми фрагментів тексту, а теми окремих речень є похідними від цих гіпертем. Так, в оповіданні С.Моема "The Dream" речення "I dined at the station restaurant by myself" вводить ситуацію "ресторан", і далі в тексті всі слова, поняття, які мають відношення до теми "ресторан", несуть в собі тематичну

інформацію. Таке смислове поле може характеризуватися різною інтенсивністю залежно від того, як довго живуть в пам'яті читача асоціації, створені ним. Наприклад, у стратегічному реченні "I am a widower", he said того ж самого оповідання С.Моема слово "widower" утримується в пам'яті читача аж до самої розв'язки, коли стає відомо про загибель дружини головного персонажа. В цьому випадку, напевне, можна говорити про дистантне смислове поле, створене стратегічним реченням.

Специфіка КСБ полягає в тому, що їх інтерпретація можлива лише в межах КСБ більш високого рівня. Сферою функціонування КСБ найвищого рівня є весь текст, саме тут їх функція реалізується повною мірою. По-перше, такий підхід надає змогу досліднику здійснювати аналіз тексту на різних рівнях. По-друге, він впливає на процес розуміння тексту читачем, а також допомагає осягти способи оперування інформацією, яка міститься в лінійно розташованих реченнях, їх організацію в макроструктури, доступні для аналізу за допомогою оперативної пам'яті.

КСБ в художньому тексті побудовані ієрархічно і відрізняються один від одного не лише композиційно, тобто кількістю речень, а й семантично, являючи собою конкретні події, описові фрагменти, авторський коментар, філософські сентенції, тощо. Це, очевидно, є наслідком того, що художній твір становить цілу систему планів, які знаходяться в постійному русі і перетинаються. Крім того, художній розповіді притаманне співвідношення об'єктивного та суб'єктивного, перехід з опису на діалог, з діалогу на авторське міркування, тобто істотно впливає часта зміна форм розповіді.

Виконаний аналіз створює підстави для припущення, що вивчення блокової структури тексту є первинним щодо виділення Т-Р будови тексту, котра існує одночасно на кількох рівнях. Якщо розташувати ці рівні в порядку зростання, то одержимо: Т-Р будова простого речення; Т-Р будова складного речення; Т-Р будова абзаца (надфразної єдності); Т-Р будова КСБ; Т-Р будова кількох КСБ; Т-Р будова тексту. Ступінь членування тексту може варіюватися.

Така ієрархія Т-Р структури в тексті, можливо, є наслідком його лінійності. Проте наявність Т-Р зв'язків поміж реченнями, котрі знаходяться на відстані одне від одного, є прагнення тексту

подалати цю лінійність.

В третьому підрозділі розглянуто тексти газетної публіцистики. Публіцистичні тексти як жанрова форма мовлення наближаються до художніх текстів завдяки багатьом спільним рисам. Це, в першу чергу, широке і вільне використання засобів "художності" в текстах газетної публіцистики - образності, зображальності, описовості, розмовності, а також авторської модальності - емоційної оцінки.

Аналіз Т-Р прогресій текстів показав, що як і в художніх текстах, просування тематичної інформації не може бути критерієм виділення КСБ, оскільки зміна тем не обов'язково з'являється на зламі двох блоків. З іншого боку, часта зміна абзаца-відступу не є обов'язковою ознакою зміни теми, а застосовується автором для більшої актуалізації розповіді. А оскільки публіцистичні тексти за своїми семантичними та формальними показниками наближаються до художніх творів, цілком природно, що при виділенні КСБ "працюють" ті ж самі маркери, що і в художніх текстах.

Четвертий підрозділ присвячено аналізу наукових текстів. Головними ознаками наукової прози вважаються логічність, ясність, точність, послідовність, об'єктивність, доказовість, а також відсутність образності та емоційної оцінки. Крім того, структура наукового тексту обумовлюється певними канонами, і якщо порушення передбачення в художньому творі є ознакою досконалості стилю, то для наукової статті таке порушення неприпустиме.

Якщо при членуванні художнього тексту критерієм є зміна хронотопу, зміна можливого світу, введення нових учасників, переміна перспективи розповіді, тобто параметрів, які залежать від того, що дійовою особою тут виступає суб'єкт-людина, то композиційно-семантичне членування наукового тексту на підставі даного критерію неможливе. Як уже відзначалось, людина не може спроектувати себе в тканину наукової розповіді. Членування тут, як правило, відзеркалює етапи дослідження, як, наприклад, вибір шляхів та методів дослідження, визначення понять і класифікація, гіпотеза та її доведення, опис експеримента, висновки і таке інше.

В п'ятому підрозділі аналізуються усні оповідання носіїв англійської мови. Дистинктивними ознаками усного оповідання як

різновидності усної мови є нефіксованість, спонтанність, поступальність, лінійність, котрі розраховані тільки на слухове сприйняття. Проте незважаючи на його нестабільність, усне оповідання має певні прагматичні обмеження, які підказуються мовним кодом. Воно завжди прагне конкретності, легкості сприйняття, однозначності інтерпретації.

Під час розподілу усних оповідань на КСБ корисними стають такі маркери: зміна хронотопу, поява нових учасників, переміна перспективи розповіді. Завдяки наскрізній темі І, яка відкриває майже кожне речення, перехід від одного КСБ до іншого здійснюється плавніше в усних оповіданнях, ніж в решті розглянутих текстів, що, безумовно, полегшує їх сприйняття.

Цікавою є функція конектора so в усних оповіданнях нашої вівірки. З одного боку, він відбиває причинний зв'язок і, таким чином, виконує функцію локальної сполуки в межах КСБ. А з іншого, він виступає як розділовий сполучник і відокремлює один епізод від іншого.

Суттєвою відзнакою усних оповідань є те, що слухач знаходиться в тих самих часово-просторових координатах, що й розповідач. Реакція та коментар слухача може впливати на розвиток оповідання.

У висновках роботи подано теоретичні узагальнення на основі проведеного комплексного аналізу мовних засобів, визначеною функцією яких є забезпечення зв'язності тексту.

1. Підтвердилось положення про те, що тема-рема-тичні прогресії є засобом локального зв'язку. Не можна побудувати одну спільну тема-рема-тичну прогресію, котра б адекватно описала весь текст.

2. Для виходу на вищі рівні зв'язку та членування запроваджено концепцію "багаторучності теми". Показано, що тема тексту або його відрізка досить часто виражається не номінативною одиницею, а цілою макропропозицією.

3. Глобальна зв'язність здійснюється не тільки через просування тематичної інформації в тексті, але й за допомогою вже відомої інформації, яка втілена в ремі.

4. Розроблено концепцію композиційно-семантичних блоків (КСБ), котрі є ієрархічно побудованими і виділяються за допомогою комплексу маркерів (див. стор. 6).

5. Показано, що вивчення блокової будови тексту є первинним відносно виділення його Т-Р структури.

6. Уточнено положення ван Дейка про стратегічні речення. Установлено, що ці речення здатні породжувати смислове поле різної інтенсивності, де окремі слова, поняття і цілі пропозиції існують як релевантні теми.

7. Сформульовано принципovu відмінність наукових текстів, які вирізняються серед решти текстів нашої вибірки, оскільки людина не може спроектувати себе в науковий текст. Крім того показано, що в наукових текстах, структура яких обумовлюється певними канонами, авторський поділ на абзаци майже збігається з поділом на КСБ.

8. Виявлено схожість в локальній та глобальній структурі між художніми та публіцистичними текстами, а також усними оповіданнями. Проте вони відрізняються один від одного показниками особового, просторового та часового дейксису.

9. Усні оповідання та наукові тексти містять велику кількість конекторів, але набір цих конекторів виявляє істотну розбіжність.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Дородных А.И., Рекало В.В. Предложение, функции, текст// Проблемы функционального описания языковых единиц. Тези міжвузівської конференції. Свердловськ, 1990. С.136-137.

2. Дородных А.И., Рекало В.В. Коммуникативная организация сложного предложения// Вісник Харківського держуніверситету, 1991, № 352. С.3-7.

3. Дородных А.И., Рекало В.В. Координаты речи в текстах разных жанров// Вісник Харківського держуніверситету, 1992, № 372. С.26-32.

4. Дородных А.И., Рекало В.В. Некоторые соображения по вопросам лингвистики текста// Вісник Харківського університету, 1994, № 382. С.40-46.

5. Дородных А.И., Рекало В.В. Проблема цельности и дискретности текста// Вісник Харківського держуніверситету, 1995, № 384. (Том 1). С.34-37.

6. Рекало В.В. Некоторые особенности художественных текстов и устных рассказов// Види мовленнєвої діяльності: лінгвістичні

та дідактичні аспекти. Тези наукової конференції та 3-го Українсько-німецького симпозиуму. Харків, 1995. С.51-52.

Рекало В.В. Связность и членимость текста (на материале английского языка). Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. Харьковский госуниверситет, Харьков, 1996 (рукопись).

Защищается рукопись диссертации и 6 научных трудов, в которых излагается метод членения текста на композиционно-семантические блоки, базирующийся на понятии макропропозиции в сочетании с рядом структурных и семантических маркеров – смена хронотопа, смена возможных миров, перемена перспективы повествования, ввод новых участников событий, тема-рематические прогрессии и дейктические отношения. Предложенный метод применим к текстам разных стилей и жанров и может быть использован при обучении навыкам порождения и интерпретации текстов на английском языке. Данный метод является определенным вкладом в теорию текста и дискурса.

Rekalo V.V. Cohesion, coherence and divisibility of text (on the basis of material from English). Dissertation for academic degree of Candidate in Philology, speciality 10.02.04 – Germanic Languages (manuscript). Kharkov State University. Kharkov, 1996.

Defended are the manuscript and 6 publications developing a method for breaking a text down into compositional-semantic units based on the concept of macroproposition and a series of structural and semantic markers like change of chronotope, possible worlds and narrative perspective along with introduction of new participants, thematic and rhematic progressions and deictics.

The proposed method is applicable to texts of different styles and genres, and can be used in teaching to generate and interpret English texts. On the other hand, this method contributes to the theory of text and discourse.

Ключові слова: зв'язність, членування, тема, рема, тема-рематична будова, композиційно-семантичний блок, структурно-семантичні маркери, стратегічне речення.

Підписано до друку 20.09.96.

Формат 60x84/16. Папір друкарський. Різографія. Умовн. друк. арк. 1,54.

Тираж 100. Різографія ООО "ЛІБРА". м. Харків, вул. Чернишевського 41 тел. 43-06-96

LIBRA

